

brede instemming kunnen rekenen. Economisch-historici denken tegenwoordig zelden dat de hele handel van de Republiek in de zeventiende eeuw om de VOC of de Oostzeevaart draaide. De wezenlijke vraag is, of alle onderdelen van het netwerk steeds even belangrijk waren (zoals het model van Rubiks kubus suggereert) en op welke manier de samenhang precies functioneerde (wat bij Rubiks kubus van buiten nu eenmaal niet is te zien).

De auteur had haar slothoofdstuk beter kunnen gebruiken om juist daarover iets te zeggen, met meer orde en precisie dan ze nu heeft gedaan. Ze had, kortom, beter een echte conclusie kunnen schrijven.

KAREL DAVIDS, VRIJE UNIVERSITEIT
AMSTERDAM

Wit, Annette de, *Leven, werken en geloven in zeevarende gemeenschappen. Schiedam, Maassluis en Ter Heijde in de zeventiende eeuw* (Dissertatie Leiden 2008; Amsterdam: Aksant, 2008, 375 blz., € 29,90, ISBN 978 90 5260 306 3).

Terwijl Britse en Amerikaanse historici zich al een aantal decennia bezighouden met arbeidsverdeling en familieverhoudingen in vroegmoderne zeevarende gemeenschappen, bleef het onderzoek over de Republiek een beetje achter. Er verschenen wel enige artikelen en enkele kleinere publicaties, maar uitgebreid onderzoek kwam er tot nu niet en dat is eigenlijk wel vreemd voor zo'n belangrijke vroegmoderne zeenatie. *Leven, werken en geloven in zeevarende gemeenschappen* van Annette de Wit is dan ook het eerste proefschrift over dit onderwerp en biedt een mooie mogelijkheid om een bijdrage te leveren aan recente debatten over maritieme samenlevingen en de impact op vrouwenarbeid en arbeidsverdeling.

Het onderzoek van De Wit concentreert zich op drie zeevarende gemeenschappen in de zeventiende eeuw: de kleine havenstad Schiedam, het

meer verstedelijkte vissersdorp Maassluis en het kustdorpje Ter Heijde. De keuze voor die plaatsen ligt voor de hand: het merendeel van de bevolking was in de zeventiende eeuw op een of andere manier betrokken bij de zeevaart. Daarnaast was er in deze steden veel bronnenmateriaal bewaard gebleven zodat De Wit zowel economische als sociale en juridische aspecten in haar onderzoek kon meenemen. Zo maakt ze gebruik van belastingkohieren, certificatieboeken, visserijarchieven, notariële stukken, rechtbankverslagen, kerkenraadnotulen en de archieven van allerlei plaatselijke instellingen. Het is duidelijk De Wits opzet om een totaalbeeld te krijgen van het leven en werken in zeevarende gemeenschappen. Ze doet dat soms op een originele manier, zoals in hoofdstuk twee als de auteur samen met de lezer een denkbeeldige wandeling door zeventiende-eeuws Schiedam, Maassluis en Ter Heijde maakt.

Het boek heeft een gedegen opzet. De eerste twee hoofdstukken zijn vooral inleidend. Hoofdstuk 1 start met een inleiding op de geschiedenis van de drie gemeenschappen, waarin de invloed van urbanisatie, ontwikkelingen in de scheepvaart, economische groei en oorlog op het dagelijkse bestaan aan bod komen. In de fictieve tour komt de lezer vervolgens meer te weten over de ruimtelijke indeling, de demografische patronen en de beroepsstructuur van Schiedam, Maassluis en Ter Heijde. Schiedam wordt getypeerd als *home port*, een gemeenschap waarin vraag en aanbod op de maritieme markt werd bepaald door lokale werkgevers en werknemers. Ongeveer een derde van de mannelijke beroepsbevolking was hier werkzaam op zee, voor de VOC, op de haringbuizen of op walvisvaarders. Nog een deel van de bevolking (het is onduidelijk hoe groot dat aandeel was) werkte aan wal voor de VOC, de WIC of bij de marine. Ter Heijde en Maassluis zijn eerder *occupational communities* te noemen, gemeenschappen waar de visserij als beroep het dagelijkse leven en werken van de bewoners bepaalde. Hier leefde rond 1680 meer dan 40 procent van de gezinshoofden van de visserij. De economische structuur van enerzijds

Schiedam en anderzijds Ter Heijde en Maassluis was niet alleen verschillend, maar ook de grootte van de gemeenschappen. Schiedam was een echte havenstad met politieke invloed in de provincie en een economische uitstraling naar het omliggende platteland. Maassluis en Ter Heijde bleven de hele zeventiende eeuw kleine gemeenschappen, met weliswaar verschillende demografische ontwikkelingen: de eerste gemeenschap groeide uit tot een welvarend en snel groeiend dorp, terwijl de laatste door ecologische en economische tegenspoed juist kleiner werd.

De vraag is vervolgens welke invloed de economische en demografische structuur had op het wonen, werken en geloven van de bevolking van die zeevarende gemeenschappen. In hoeverre bepaalde de zeevaart de arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen, de relaties binnen huishoudens en de sociale en religieuze verhoudingen in de gemeenschap? Het zijn deze vragen die De Wit interesseren, maar helaas komen we daar pas iets over te weten in de latere hoofdstukken. De belangrijkste conclusies van het boek bevestigen grotendeels het beeld van de werk- en gezinsverhoudingen in de zeevarende gemeenschappen, zoals die de afgelopen jaren in de nationale en internationale historiografie is ontstaan. Zo blijkt uit haar gegevens dat het merendeel van de bevolking was getrouwd en het is opvallend dat de gemiddelde huwelijksleeftijd van zeelieden nauwelijks verschilde van die van niet-zeevarende mannen. Ook wordt het beeld bevestigd dat gezinnen – overigens net als in niet-zeevarende gemeenschappen – meestal hun geld vergaarden door een combinatie van verschillende werkzaamheden van beide echtelieden en hun kinderen.

De Wit toont aan dat in de loop van de zeventiende eeuw een aantal belangrijke veranderingen plaatsvond op de maritieme arbeidsmarkt. Professionalisering en schaalvergroting in de visserij zorgden ervoor dat vrouwen niet meer thuis mochten werken, maar buitenshuis en gebonden aan vaste werktijden. De mogelijkheden om activiteiten te combineren namen daarmee af, terwijl de

economische situatie in de Republiek ongunstiger werd. Er trad daardoor een zekere degradatie op onder de mannelijke beroepsbevolking: bemaningsleden die eerst nog een aandeel in een schip hadden, verloren die mogelijkheid in de zeventiende eeuw en werden alleen nog werknemers. In de loop van de achttiende eeuw moest een deel van de vrouwen hun plek op de maritieme arbeidsmarkt afstaan aan mannelijke collega's. Het is een belangrijke constatering die aansluit bij het bredere West-Europese historische debat over de invloed van professionalisering op de arbeidsverdeling tussen mannen en vrouwen en de (verslechterde) arbeidsmarktpositie van vrouwen vanaf de zeventiende en achttiende eeuw.

De Wit heeft een helder boek geschreven met veel informatie over het leven, werken en geloven in Schiedam, Maassluis en Ter Heijde. Het is haar verdienste dat er voor het eerst uitgebreid en grondig onderzoek is gedaan naar het werken en leven in die zeevarende gemeenschappen. Het is jammer dat zij met dit prachtige materiaal niet de gelegenheid heeft genomen om een bijdrage te leveren aan de debatten die er zijn over zee-mansvrouwen, arbeidsverdeling en veranderende arbeidsmarktposities van mannen en vrouwen in de Republiek. Haar conclusie dat zeevarende gemeenschappen een grote invloed hadden op het hele dagelijkse bestaan is dan ook wat onbevredigend.

MANON VAN DER HEIJDEN, UNIVERSITEIT
LEIDEN

Poulsen, Bo, *Dutch Herring. An Environmental History, c. 1600-1860* (Amsterdam: Aksant, 2008, 264 blz., € 35,-, ISBN 978 90 5260 304 9).

The flowering of environmental history in the last two decades has revived interest in a range of topics that had come to be treated as marginal, among them the Dutch herring fishery which was a